

Галина САГАН(*Kuiv*)

Особливості національних рухів в Югославії у 60-80-ті рр. ХХ ст.

Поліетнічний характер югославської федерації упродовж всього періоду її існування (1945–1990 рр.) ставив перед керівництвом країни питання національної політики на одне з чільних місць. Негативні факти історичного минулого посилювали суперечку між народами Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ). Їх можна було нейтралізувати грамотною державною політикою. Але існуюча в країні ідеологія самоуправління не змогла подолати економічний диспаритет між регіонами СФРЮ. Федеральна урядова і партійна верхівка, ідеалізуючи принципи югославського соціалізму, не змогла консолідувати інтереси багатоетнічної країни.

Світова наукова громадськість у різних контекстах порушувала проблему національних рухів у Югославії. Найчастіше їх розглядали через призму економічних негараздів, які почали яскраво проявлятися наприкінці 60-х років ХХ ст. Так західна дослідниця Б. Славіч вважає, що причиною загострення національного питання у цей період була економічна відсталість окремих республік чи країв федерації¹. У полеміках з приводу економічних та політичних питань місцеві лідери все частіше витягували «запилені прапори та символи давніх часів» і з ентузіазмом поверталися до суперечок минулого. Б. Славіч припускає, що лідери югославських народів зловживали ідеями національного відродження для захисту власних, провладних інтересів.

Питанням масових рухів в Югославії присвятила свою статтю російський історик І. Ануфрієва². Вона називає п'ять груп учас-

ників національних рухів. Першу з них визначено як наймасовішу. Її ще називали «Маспок» (у перекладі з хорватської «масовий рух»). Учасниками цієї групи були представники інтелігенції, суспільні та політичні діячі, що виступали з програмами глибоких змін у Хорватії аж до її повного суверенітету. Другу групу представляла частина хорватського керівництва, яка симпатизувала національно налаштованим реформаторам і підтримувала їх.

До третьої складової національних рухів І. Ануфрієва відносить радикальних націоналістів, які офіційно не підтримували «Маспок», навіть інколи критикували його, але разом з тим використовували його національну спрямованість у своїх цілях. У четверту групу дослідниця об'єднала хорватські емігрантські кола, які надавали фінансову допомогу хорватським націоналістам, і на думку І. Ануфрієвої, вели діяльність, спрямовану на розвал СФРЮ. П'яту частину національних рухів російський історик вважає найбільш радикальною, оскільки до неї належить молодь, якій найбільш властива радикальна налаштованість у політичній поведінці. Загалом дії хорватів направлені, на захист своїх національних інтересів І. Ануфрієва засуджує, а причиною їх спалаху у 60-ті роки ХХ ст. пояснює ностальгією хорватів за попередніми успіхами, намаганням повернути лідерство серед південних слов'ян.

Колектив авторитетних російських дослідників під час круглого столу в Москві, присвяченого десятиліттю розпаду СФРЮ, теж дав свої оцінки національним рухам в Югославії, досліджуваного нами періоду³. Однією з провідних ідей, висловлених учасниками круглого столу, було те, що в СФРЮ не було очевидного домінування однієї республіки над іншими, проте система самоуправління і децентралізація країни сприяли росту національних настроїв і сепаратизму. Стрижнем більшості конфліктів була боротьба за право контролю над ресурсами, а не зростання національної свідомості. Відтак різноманітність традицій та історичних умов, великий етнічний та культурний плюралізм, були лише роз'єднуючим фактором югославського суспільства⁴.

Інший російський історик С. А. Романенко вважає, що після смерті Тіто нове покоління комуністичних лідерів поступово ста-

вало на шлях націоналізму, вважаючи це найефективнішим засобом зміцнення своєї влади⁵. Цей крок, пояснює дослідник, нове керівництво федерації робило через відсутність у них того авторитету, яким користувався у свій час Тіто. С. А. Романенко не розвиває думку чому національні ідеї були рушієм, здатним підняти великі маси громадськості на їх захист. А це свідчить принаймні про те, що національні інтереси в СФРЮ реалізовувалися не в кращому варіанті. Щодо авторитету Тіто, то одним з підсилюючих моментів цього авторитету була присутність радянських військ у сусідніх соціалістичних країнах, про які югославський лідер не раз нагадував своїм підопічним під час політичних криз в СФРЮ.

Петербурзький дослідник С. А. Ісасєв зазначає, що Тіто поширював комуністичну ідеологію як протипагу націоналізму та сепаратизму, але економічні важелі управління давали протилежний результат. Зокрема, індустріалізація привела до перемішування народів, що загострило міжнародні відносини в Югославії. Напруга у цій сфері накопичувалася і загострювалася в результаті чого закономірним став розпад федерації⁶.

Сербський науковець З. Обренович висловлює думку, що наприкінці 80-х років ХХ ст. найкраще захищали свої національні інтереси серби, оскільки вони відстоювали їх мовою офіційної ідеології⁷.

При аналізі національних рухів у югославській федерації у 60–80-ті роки ХХ ст. важливо звернути увагу на основні тенденції тогочасного розвитку країни. Реформи, спрямовані на лібералізацію економічного та суспільно-політичного життя в СФРЮ, посилювали протистояння між прихильниками ліберальної та консервативної позицій. Ліберали відстоювали право підприємств розпоряджатися власними прибутками, закривати нерентабельні виробництва, обґрунтовувати ціни на співвідношенні попиту та пропозиції. У політичному житті ліберали вимагали децентралізації влади, примноження громадянських свобод. Натомість консерватори виступали за жорсткий контроль партії за суспільним життям та централізовану планову економіку.

Прибічники обох курсів розвитку країни були представлені серед союзного керівництва, що спричинило чимало конфліктів

активізувало національні рухи. Протистояння консерваторів і лібералів призвело до відставки лідера консерваторів О. Ранковіча. Він був другою за впливом особою в країні, посідав важливі державні посади – віце-президента і керівника служби безпеки СФРЮ – та сприймався всіма як найсерйозніший наступник Тіто. Проте О. Ранковічу інкримінували не тільки опір реформам, але й прагнення забезпечити сербам більшість у федеральних органах влади. О. Ранковіч припустився політичних прорахунків, негативно сприйнятих як громадськістю, так і керівництвом країни. Під його керівництвом державна служба безпеки вдавалася до незаконних дій. Зокрема використання підслуховуючої апаратури в будинках головних політичних лідерів країни, у тому числі й у резиденції Тіто⁸. О. Ранковіча було звинувачено у коруптованості та насильстві. Він залишив усі свої посади, хоча до суду справа не дійшла. Разом з О. Ранковічем на пенсію були відправлені деякі його друзі. Сербами та їхніми опонентами ці події сприймалися виключно у національному ключі і активізували сербський національний рух.

Вже наступного року після усунення О. Ранковіча кордони СФРЮ були відкриті. У країні з'явилися мільйони західних туристів, стрімко зростали міжнародні контакти югославської інтелігенції⁹. З одного боку, це спричинило світоглядну революцію у громадян Югославії, з іншого – сформувало протест проти очевидних негараздів у країні. Саме під впливом цих факторів у червні 1968 р. в Белграді відбулися страйки студентів та інтелігенції, які вимагали демократизації суспільно-політичного життя, економічної стабільності, соціальних гарантій. Тіто відреагував на ці події, погодившись з вимогами страйкарів¹⁰.

Одним із найбільших центрів націоналістичних рухів була Хорватія. Упродовж 60-х років з цієї республіки емігрувало найбільше громадян. Їх не задовольняли матеріальні умови і рівень заробітної плати. Винними у своїх проблемах вони вважали Белград, який у них асоціювався не стільки зі столицею федерації, скільки з центром Сербії. Тому багато хорватів залишали республіку також через побоювання зростання впливу сербів у керівництві країни. На той час у хорватів побутовувала наступна думка

щодо сербських політиків: «... неосвічені, проте натреновані в кулачному праві, а тому є за визначенням «неосталіністами» чи бодай «догматичними комуністами». Експлуататорська авторитарна сербська гегемонія – ось найперша, і чи не єдина, причина того, що Хорватія дотепер не стала такою ж розвинутою та демократичною, як ... Данія»¹¹. На початку 70-х р. 5,2% населення Хорватії працювало за кордоном. З них 50,7% склали особи віком до 30 років, а 63,2% були чоловіки¹².

Початок національних виступів у Хорватії вважається першою половиною 60-х років ХХ ст. Зокрема у 1963 р. ЦК Союзу комуністів Югославії (ЦК СКЮ) звернувся до науковців країни з проханням підготувати зауваження до другого видання «Нарисів історії СКЮ». У засіданні Комісії з питань історії ЦК Союзу комуністів Хорватії (ЦК СКХ) в обговоренні зазначеної проблеми взяли участь впливові та авторитетні представники партії: Владімір Бакаріч, голова уряду у Виконавчому віві Сабора, а з 1953 р. – голова Сабора Народної Республіки Хорватії (НРХ) і голова Соціалістичного Союзу Трудового Народу Хорватії (ССТНХ); Анка Берус, член Виконавчого віві Союзної Народної скупщини, член ЦК; Марко Білініч, член Центрального віві Союзу профспілок Югославії, депутат Народної скупщини та багато інших знаних політичних та наукових лідерів. Вперше після Другої світової війни була піднята тема історичного розвитку хорватів у складі Югославії. Це була спроба піддати ревізії існуючі стереотипи та змістити акценти щодо ролі окремих подій та особистостей у хорватській історії¹³.

Гострі дискусії виникли навколо «Договору Цветковича-Мачека», підписаного 26 серпня 1939 р., за яким Хорватія отримувала автономію у складі Югославії. Фактично ця угода затвердила розподіл повноважень між хорватською та сербською буржуазією. До засідання Комісії ЦК Договір оцінювався як реакційний. Проте, взявши до уваги конкретні історичні передвоєнні умови та фактор примусу (І. Рукавін заявив, що В. Мачека примусили взяти владу у свої руки і проголосити незалежну Хорватію), частина членів Комісії пропонувала змінити усталені та невірні оцінки щодо ролі цих особистостей в історії народу.

Серед захисників своїх співвітчизників були насамперед науковці: І. Рукавін – голова Вищої військової академії та Ф. Туджман – директор Інституту історії робітничого руху (ІПР)¹⁴.

Також на засіданні Комісії співробітниками ІПР були зроблені спроби переглянути роль Хорватської комуністичної партії (ХКП) в історії Хорватії, ставилась під сумнів виключна роль Комуністичної партії Югославії, наголошувалося на особливому вкладі хорватів у народно-визвольну боротьбу під час Другої світової війни.

У пресі про засідання Комісії ЦК СКХ нічого не повідомлялося. Лише через кілька днів в газеті «Комуніст» з'явилася стаття М. Груїч «Націоналістичний поворот Інституту», де гостро критикувалася позиція співробітників¹⁵. Згодом ці події оцінили як початок повоєнних націоналістичних рухів у Хорватії.

Наступна хвиля активізації національної боротьби в Хорватії розпочалася у 1967 р., коли 130 хорватських інтелектуалів, серед яких був відомий письменник Мирослав Крлежа, підписали петицію, у якій вимагали визнання сербської і хорватської мов двома різними мовами і вимагали окремого викладання хорватської у школах республіки. Ці процеси надзвичайно стурбували хорватських сербів, яких у межах республіки нараховувалося біля 700 тис. Вони відразу оприлюднили заяву, у якій нагадали про своє право навчатися сербською мовою.

Відзначимо, що мовна суперечка на той час не набула гостроти, оскільки влада не заперечувала існування тієї чи іншої мови, офіційно не забороняла функціонування котроїсь із них, як це траплялося в історії інших народів. Союзна та республіканська влади намагалися на ідеологічному та законодавчому рівнях відрегулювати ці питання і забезпечити подальший рівноправний розвиток суб'єктів федерації як в національному, так і в інших сферах суспільного розвитку. Оскільки цього не відбулося, ми можемо припустити, що керівництво Югославії або не розуміло руйнівної сили назрілих проблем, або остерігалось рівних можливостей для розвитку всіх народів СФРЮ.

Для хорватів, сербів, албанців та інших народів федерації, звичайно, було принциповим, якою мовою навчаються їхні діти,

якою мовою оформляються документи, якою мовою можна вільно спілкуватися у побуті та на роботі. Але не менш важливим, а у той час найгострішим було питання матеріальної можливості реалізації своїх прав і свобод. І багатші республіка (Хорватія, Словенія), і бідніші регіони (Косово, Чорногорія, Македонія) мали однаково переконання, що Белград – тобто Сербія, або простіше, серби – штучно стримують економічний розвиток їх республік та країв. Хорвати та словенці були незадоволені відтоком республіканських коштів до федеральних органів, функціонуванням центральних банків, штаб-квартир страхових компаній тощо у сербській столиці. Хорватів особливо турбував відтік до Белграда прибутків від туризму на Далматинському узбережжі та експлуатація республіканських портів, які формували 80% зовнішньоекономічного обороту всієї Югославії.

Відсталі частини федерації, у яких населення жило приблизно у шість разів гірше, ніж у інших регіонах, усі питання скеровували також до Белграду. Аграрна орієнтація господарства Косово, Македонії, Чорногорії давала підстави їм говорити, що їх перетворили на сільськогосподарський придаток до федерації. При таких настроях вище державне та партійне керівництво вирішило подолати назрілі проблеми шляхом конституційної реформи. Наприкінці 1970 р. розпочалося обговорення поправок до Конституції, які передбачали розширення прав республік. Проте задумані реформи лише поживали національні виступи в різних частинах СФРЮ. Особливо активно свої права стала захищати Хорватія. У республіці розгорнулася кампанія проти її «грабування» – викачування федеральною владою валютних надходжень до її бюджету. Першими активізували свою діяльність культурно-освітні організації, серед яких домінувала «Матиця Хорватська»¹⁶. Ця культурницька організація перетворилася на хорватську націоналістичну організацію. Вона утворилася ще у 40-х роках XIX ст. і упродовж всього часу свого існування турбувалася про збереження хорватської історії, культури і мови.

Весною 1971 р. керівництво Союзу комуністів Хорватії (СКХ) Савка Дабчевіч-Кучура і Міко Трипало заявили про свою симпатію до поглядів «Матиці Хорватської». Більша частина

СКХ підтримала своїх республіканських лідерів і стали вимагати подальшої політичної децентралізації та реформи банківської й монетарної системи¹⁷. Наприкінці 1971-го року кульмінацією національних виступів стали радикальні вимоги і заклики до зміни конституції республіки, у якій пропонувалося: «... визнання Хорватії як «суверенної національної країни хорватської нації, самовизначення якої ґрунтується на праві самовизначення включно з правом на відокремлення. Хорватська мова стає єдиною офіційною мовою Хорватії, а хорватська влада повністю перебирає контроль над податковими надходженнями республіки... Хорватія набуває права на незалежну монетарну політику та засновує власний емісійний банк. Громадяни Хорватії, котрі перебувають у складі Югославської Народної Армії, нестимуть службу лише на території власної республіки, в лавах автономної Хорватської армії»¹⁸.

Вперше відкрито прозвучали слова про суверенітет республіки. Хорватські республіканські та партійні лідери були безпосередніми учасниками цих процесів. Вони навіть заявили про те, що федеральне керівництво чинить проти них змову. Окремі представники мистецьких кіл, демонструючи солідарність з національними рухами, відмовилися виступати за межами Хорватії. У хорватському місті Задар людям, які на думку націоналістів здійснили злочини проти хорватської державності та її громадян, було винесено умовні вироки і грошові штрафи¹⁹. На великих підприємствах (Загребському залізо-дорожньому підприємстві та на нафтоочисному заводі в м. Сисак) були проведені статистичні дослідження, метою яких було встановлення національної приналежності робітників. Ці дані учасники національних рухів збирали для з'ясування, які народи формують робочу силу Хорватії. У центральній пресі цьому було дано оцінку як шовіністично-сепаратистським тенденціям²⁰.

Відцентрові національні рухи кінця 60-х – початку 70-х в Хорватії були призупинені. Велика заслуга у стабілізації ситуації в СФРЮ належала Тіто. Югославські видання писали, що президент Тіто здійснив вагомий вплив на події (національні рухи) силою свого авторитету²¹. При розмові з керівництвом Хорватії

Тіто нагадав співвітчизникам про події 1941 року. Він також натякав на іноземне, маючи на увазі радянське, втручання: «Ви ж знаєте, що за нашими діями стежать, і як тільки розпочнуться внутрішні чвари, вони неминуче втрутяться. Ні, я краще сам наведу порядок за допомогою нашої армії, ніж дозволю вирішити внутрішні питання країни комусь зовні»²².

Для пересічних громадян республіки аргумент щодо можливого іноземного втручання був дуже дієвим. Вони добре були обізнані з подіями в Угорщині 1956 р. і Чехословаччині 1968 р. Тому така перспектива їх зовсім не влаштовувала. Проте для керівництва Хорватії цих попереджень виявилось замало, тому перші особи республіки були відправлені у відставку, а в Загребі арештували одинадцять осіб за проведення заколотницької діяльності проти держави. Затриманих офіційно звинуватили у підтримці зв'язків з емігрантськими терористичними організаціями, які за кордоном нібито проводили діяльність проти Югославії²³.

Події в Хорватії не були винятковими. Аналогічні процеси мали місце в інших республіках і автономних краях зокрема. Найбільшу турботу викликало Косово, де сербам належала більшість адміністративних та партійних посад, а також провідна роль в культурному та економічному житті краю. До того ж Косово була найвідсталіша частина Югославії як в економічному так і в культурному розвитку.

У повосний період на албанське населення Югославії великий вплив мав факт розриву відносин федерації з СРСР після 1948 р. Сусідня Албанія, яка на той час розвивала дружні відносини з Радянським Союзом, проводила антитітовську пропаганду серед албанського населення Югославії, у якій проживало майже 40% усіх албанців²⁴. Своєю чергою, югославське керівництво стримувало розвиток албанської культури в краї, не допускало албанців до управління регіоном, державними інституціями тощо. Під впливом національних рухів в інших республіках федерації, восени 1968 р. в Косово почалися масові заворушення. Демонстранти вимагали кращих умов у сфері культурного та економічного розвитку.

Центральна влада змушена була вжити заходів, щоб реально вплинути на ситуацію в краї. Головною проблемою було безро-

біття, оскільки для краю був властивий фактор високої народжуваності і швидкого росту населення. Проте значні інвестиції, що почали надходити в Косово, концентрувались переважно в аграрному секторі, а це не могло забезпечити велику кількість нових робочих місць. Прорахунки економічної політики швидко почали давати негативні результати як для краю, так і для федерації загалом.

Для покращення ситуації у сфері збереження албанської культури столиці краю в місті Приштина в 1970 р. був відкрито філію Белградського університету. Більша частина навчальних дисциплін тут викладалася албанською мовою. На його факультетах навчалося понад 50 тис. студентів. З прийняттям нової Конституції у 1974 р. албанці у Косово отримали ще більші можливості для національного розвитку. Край набув статусу, що прирівнювався до статусу інших республік – «держав». Косово отримало всі атрибути державності – прапор, гімн. Албанська мова стала в обов'язковому порядку вживатися в адміністративних та освітніх інституціях²⁵.

Під впливом цих змін в автономному краї за короткий термін сформувалася місцева албанська еліта. Її завданням було те, що вона мало дбала про покращення економіки краю, створення нових робочих місць і т. д. Натомість нова етнічна бюрократія проявила велику активність та солідарність у витісненні всього сербського із регіону – мови, професорів, навчальних програм. Це була прогнозована реакція лідерів народу, який становив 90% населення краю і не один десяток років зазнавав культурних та економічних утисків.

Значного поширення в Косово отримала ідея сепаратизму та іредентизму (зібрання всіх албанців в єдину державу). Найбільш радикальне крило албанських націоналістів висувувало гасло створення «етнічно чистого Косова». Їх підтримували албанці Чорногорії, які склали 17% населення республіки та Македонії, у якій албанців було 7%. Усі вони проживали компактно, поблизу кордону з Косово. Тому албанськими націоналістичними виступами були стурбовані в усіх трьох республіках. Проте найбільше за всіх відчули тиск неалбанські мешканці

Косово. Сербські та чорногорські сім'ї масово виїжджали з регіону. У їхніх маєтках без перешкодиселилися албанські родини, інколи прибулі з Албанії. Ця практика була не новою. Вона набула масового поширення ще з повоєнних часів, коли албансько-югославський кордон практично не контролювався. Громадяни Албанії масово перебігали до Косово, шукаючи там притулку. Керівництво Югославії разом з Тіто, звичайно, добре знали про ці процеси. Але, на наш погляд, це була спеціально спланована акція, спрямована на «перетягування» албанців у Югославію, що згодом мало облегшити входження Албанії до так званої Балканської федерації.

Навесні 1981 р. виступи албанців Косово набрали масового характеру та рішучості. Центральним гаслом демонстрацій стало «Косово – республіка». Республіка, на відміну від краю, мала право виходу з федерації. Тому заяви косовських албанців були жорстко сприйняті Белградом. Проти демонстрантів було спрямовано міліцію. Найбільші заворушення відбувалися у столиці краю. За короткий час у Приштіні та інших населених пунктах Косово у зіткненнях з міліцією загинуло 30 осіб. Згодом в автономний край було введено війська, тобто фактично встановлено військовий стан²⁶. У такий спосіб федеральна влада намагалася рятувати багатонаціональну Югославію Тіто. Саме такий базовий аргумент було висунуто головою Союзного Виконавчого Віче Мілкою Планінц перед американськими журналістами на прес-конференції у жовтні 1982 р. на виправдання дій центральної влади²⁷.

На нашу думку, таким чином вирішувати національне питання у Косово було вже запізно. Силевий сценарій розв'язання національного протистояння не став тим шляхом, який дав позитивні результати. Зрештою історичні аналогії теж є не на користь подібного рішення. Війська треба було вводити, коли албанці несанкціоновано перебігали кордон, займали сербські будинки, нищили культурні та релігійні цінності тощо. А також не варто було штучно стримувати культурний та економічний розвиток албанців Косово. Правління сербських управлінців лише загострювало етнічне протистояння

Отже, надзвичайні заходи, вжиті на початку 80-х років ХХ ст. в Косово не принесли бажаних результатів. Скоріше навпаки, ситуація загострилась і набрала хронічного характеру. Місцеві партійні організації опинилися під повним контролем албанців. Із краю було «витіснено» понад 20 тис. сербів і чорногорців. У відповідь Белград вирішив застосувати репресивні заходи. Протягом 1982–1984 рр. югославська служба державної безпеки викрила 260 підпільних організацій «Шлях до свободи», засудила 3344 осіб²⁸. Проте ситуація в краї не стабілізувалася. Події початку 80-х років ХХ ст. в Косово були яскравим початком політичної дестабілізації федерації, у якій розпочався активний період розвитку національних суперечок, які, на жаль, не припиняються і нині, коли на теренах колишньої Югославії вже існує шість незалежних держав.

Косовські події розбудили національні почуття сербів, які важко сприймали албанізацію Косово. Після Другої світової війни частка албанців в краї складала 67%. На початку 70-х років – 74%, а на початку 80-х років – 92%. Таке стрімке зростання албанців в цьому регіоні не було лише наслідком витіснення сербів з Косово. Причинами були сприятлива демографічна ситуація у албанців і їх несанкціоноване переселення з Албанії до Югославії, а також те, що з Косово на будівництво об'єктів по всій країні їхали в основному серби, які залишалися на нових місцях.

Окрім так званого «косовського комплексу», серед сербів широкого розповсюдження набуло переконання, що режим Тіто свідомо намагався «розкидати» сербські території по різних республіках федерації і звести Сербську республіку до кордонів «Белградського пашалику» (адміністративна одиниця Османської імперії ХVІІІ ст.). Сербська інтелігенція негативно сприйняла нову Конституцію 1974 р., за якою лише на території сербської республіки було два автономних краї, які отримали широкі повноваження і були по суті прирівняні до республік. Де-факто це означало, що ці регіони виводились за межі Сербії. Як результат цих чинників з'явився «Меморандум про становище в Югославії», підготовлений Сербською Академією науки і мистецтва у 1986 р.

«Меморандум» визнав сербський народ головною жертвою тітовськогорезиму і давав негативну оцінку системі самоврядування, яке, на думку авторів «Меморандуму», завело країну у безвихідь. Висновки сербської інтелігенції не сподобалися іншим республіканським елітам. Особливо гостро критикували «Меморандум» в Хорватії, де існування федерації сприймалося як інструмент тиску сербів на інші народи Югославії. Проте повну солідарність з «Меморандумом» висловив новий лідер сербів Слободан Мілошевич, який літом 1986 р. очолив комуністичну партію Сербії. Для багатьох сербів цей політик був надією на відродження Сербії. Але політика С. Мілошевича не влаштувала хорватів та словенців. Поєднання націоналізму та авторитаризму, як основних принципів політичної діяльності, забезпечило С. Мілошевичу прихильність серед більшості сербів і майже повне неприйняття іншими народами федерації. А після силового стримування розпаду СФРЮ військами Югославської народної армії, цього політика перестали розуміти в Європі.

З поміж інших, особливо виділялися національні рухи мусульман у Боснії і Герцеговині (БіГ). Їх формування розпочалося із процесом отожднення релігійної ознаки «мусульман» з етносом, окремішнім народом БіГ. Становлення цього етносу відбувалося протягом п'ятисотлітнього османського панування на території південних слов'ян, коли слов'яни (як правило серби) в результаті прийняття ісламу, перейняли культурних традицій мусульман і кровозмішення, фактично сформували новий етнос. Але офіційно цей народ про себе став заявляти лише при переписі населення після Другої світової війни. Так, під час перепису у 1948 р. вони записувалися як «невизначені мусульмани», у 1953 р. – як «югослави невизначені», у 1961 р. – як «мусульмани» (у значенні етнічної категорії), у 1971 р. – як «мусульмани у значенні народності»²⁹. Хоча ці мусульмани протягом 60–80-х років ХХ ст. становили приблизно третину населення БіГ, у своїх прагненнях вони не висловлювали жодних сепаративних ідей щодо республіки. Два інші народи БіГ – серби і хорвати – солідаризувалися зі своїми співвітчизниками чи то в Сербії, чи в Хорватії. Таким чином, національна ідеологія мусульман БіГ претендувала на статус республіканської а згодом – державницької.

Власне національні рухи мусульман республіки у 60–80-ті роки ХХ ст. були досить незначні у порівнянні з хорватськими у Хорватії чи албанськими у Косово. Вони практично звелися до діяльності невеликої групи мусульманських націоналістів, лідером яких був Алія Ізетбегович. У 1970 році він написав «Ісламську декларацію», текст якої не був доступний широкій громадськості, оскільки нелегально поширювався серед мусульман. У 1983 р. А. Ізетбеговича разом з його однодумцями було засуджено за звинуваченням у підривної діяльності та ісламському фундаменталізмі. Реабілітували їх у 1990 р., а наприкінці цього року А. Ізетбеговича вибрали Головою Президіуму БіГ (колективного органу управління країною з трьох осіб).

Чимало тверджень, проголошених у декларації мають вразливий і непослідовний характер. У документі є заклик до створення ісламської федерації з країн, де домінують мусульмани. Одночасно висловлюється розуміння того, що не існує спеціальної ісламської економіки чи спеціальних ісламських соціальних і політичних структур, встановлених раз і назавжди. Ці сфери життя повинні мінятися відповідно до потреб часу. Важливою ідеєю декларації є твердження, що немає вибраного народу, раси чи класу – всі люди рівні. Проте спірними є твердження, що принципи свободи, і незалежності не існують без ісламу. Водночас декларується терпимість до інших народів: «немусульманські меншини в мусульманській державі користуватимуться свободою віросповідання і державною протекцією при умові збереження лояльності до режиму» і висловлюються заклики революційного змісту, на зразок того, що ісламське відродження неможливе без релігійної революції, а подальший його розвиток не може бути успішним без політичної революції³⁰.

У 60–80-ті роки ХХ ст. національні рухи в Словенії були нерозвинутими. Це можна пояснити кількома факторами. Зокрема, в республіці національні меншини становили невеликий відсоток населення: 3% – хорвати, 2% – серби, 0,7% – мусульмани, 0,5% – угорці, 0,4% – італійці та інші. Понад 90% мешканців були словенцями. При такій незначній національній різноманітності та високому економічному розвитку республіки, представ-

ники національних меншин практично не висловлювали вимог щодо задоволення своїх національних потреб. Але на початку 80-х років XX ст., коли економічні негаразди з'явилися і в цій республіці, на рівні вищого керівництва Словенії почали пропагуватися думки, що більшість проблем викликано белградським диктатом, зокрема перерахунками до федерального фонду, які склали приблизно 36% прибутку республіки. У контексті цих вимог будували свою національну діяльність словенці. Активними захисниками інтересів республіки були партійні та політичні лідери Словенії. Це дуже негативно сприймалося в Белграді, звідки надходили звинувачення у національному егоїзмі та національній замкнутості.

На середину 80-х років XX ст. керівництво республіки почало проводити роботу, направлену на віддалення від югославської федерації та наближення до Заходу. Словенська інтелігенція у 1987 р. в журналі «Нова ревія» опублікувала національну програму, яка обґрунтовувала ідею утворення незалежної словенської держави³¹. З цього часу між Сербією та Словенією розпочалася так звана інформаційна війна. У засобах масової інформації почали з'являтися взаємні образи. Словенці у відповідь на звинувачення у національному егоїзмі та національній замкнутості звинувачували сербів у шовінізмі, намаганні останніми ввести «єдину югославську офіційну мову», спробі забезпечити Сербії «провідну роль на Балканах» і тому подібне.

Останні керівники СФРЮ прагнули зберегти федерацію, щоразу спиралися на допомогу Югославської народної армії, чим викликали недовіру до себе, і до армії, і, найгірше, до сербського народу загалом, оскільки центром збирання республік федерації була Сербія. Ще до здобуття повної незалежності, Словенія наприкінці 80-х років XX ст. відмовилася від самоврядної економіки, призупинила дію законів, що забезпечували її функціонування. Республіка успішно завершила перехід до ринкової економіки, що вже на початку 90-х років XX ст. забезпечило їй стабільне економічне зростання. Словенія стала першою і поки що єдиною з колишніх республік СФРЮ, яка отримала статус члена Євросоюзу.

Утвердження національної самобутності Македонії створювало для югославської федерації у повоєнні роки проблеми зовнішнього характеру. Так керівництво Народної Республіки Болгарії стверджувало, що македонці – це болгары, їхня мова – це сербізована форма болгарської мови тощо. Уряд у Скоп'є постійно балансував між сербським та болгарським впливами. Як економічно відсталий регіон, Македонія залежала від допомоги центральної влади. Проте, отримуючи дотації, населення республіки було переконане, що його експлуатують. У 1966 р. стан республіки її прем'єр Нікола Мінцев оцінював наступним чином: «Незважаючи на федеральну допомогу наше становище не стало кращим, а навпаки погіршилося. Якщо взяти загальноюгославський рівень надходжень за 100%, то доля Македонії становить 68%, однак вона за останній рік скоротилася до 62%»³². Подібну оцінку суспільно-економічної ситуації республіки в 60-ті роки давав голова македонської компартії Крсте Црвенковскі: «Головна небезпека полягає у великосербській гегемонії.. Так само нас дратує економічна перевага Словенії. Давайте говорити не лише про допомогу, але й про те, що нам доводиться платити на 40% більше за устаткування югославських постачальників, ніж воно коштує на міжнародному ринку»³³.

Економічні проблеми, які охопили всю федерацію наприкінці 60-х років XX ст., значно активізували національні рухи у республіках Югославії. Проте провідні позиції займали політичні питання, які вимагали розширення прав республік в усіх сферах суспільного розвитку. Не раз учасниками національних рухів висловлювалися бажання виходу з федерації.

Югославське керівництво на чолі з Тіто бачило причини національних рухів не у соціальних прорахунках чи невідповідності ідейних настанов політичним реаліям, а в незавершеності політичної реформи. Тому кроком, який мав, на думку глави держави, покращити ситуацію в Югославії, була нова Конституція 1974 р. В оновленій Конституції також було відображено багато вимог національних рухів. Зокрема урядом республікта автономних країв надавалося право вето щодо важливих питань державної політики. Проте незмінними залишалися принципи само-

управління та партійного керівництва. А це були основні фактори, що породжували негативні процеси в Югославії, і вже в 70-ті та, особливо у 80-ті роки минулого століття, керівництво федерації досить важко додало кризи, породжені недоліками саморегулювання економіки та бюрократичним засиллям комуністичної партії в югославській системі влади.

Для національних рухів Югославії показовим було те, що в них, як правило, безпосередню участь брали перші особи республік та країв. Це свідчить про відсутність єдиної ідейної та політичної єдності між керівництвом центральної влади з владою у республіках та краях. Регіональна влада вміла визначати негативні тенденції впливу центру на свої республіки і тому чинила опір їх поширенню. Коли Й. Тіто ще частково вдавалось шляхом незначних кадрових чисток контролювати керівництво республік, то після його смерті Белград поступово втратив контроль і вплив над частинами федерації. За тридцять п'ять років лідери федерації не змогли сформувати ні політичного, ні економічного, ні культурного стержня, який би міг об'єднати республіки Югославії в єдину міцну державу.

¹ Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 491.

² Ануфриева И. В. Массовое движение в Хорватии и его политические лидеры в 60-70-х годах XX века // Славяноведение – М., 2005. – № 5. – С. 97–100.

³ Шмелев Б., Языкова А., Романенко С., Дашичев В. и др. Десять лет распада СФРЮ // Мировая экономика и международные отношения. – М., 2001. – № 9. – С. 70–80.

⁴ Шмелев Б., Языкова А., Романенко С., Дашичев В. и др. Десять лет распада СФРЮ // Мировая экономика и международные отношения. – М., 2001. – № 9. – С. 75.

⁵ Романенко С. А. Югославия: кризис, распад, война. Образование новых независимых государств – М., 2000. – С. 192.

⁶ Исаев С. А. История Югославии 1941–1996 гг. – С.-П., 1999. – С. 16–17.

⁷ Обренович З. Восточная Европа, Югославия и ситуация в Сербии // Восточно-европейские страны: 90-е годы. – М., 1993. – Вып. 3. – С. 98.

⁸ Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 492.

⁹ Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття – К., 2005. – С. 726.

¹⁰ Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 493.

¹¹ Rusinow, Dennison. Tre Yugoslav Experiment 1943–1974. – Berkeley: University of California Press, 1977. – P. 249.

¹² Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 494.

¹³ Ануфриева И. В. Массовое движение в Хорватии и его политические лидеры в 60-70-х годах XX века // Славяноведение – М., 2005. – № 5. – С. 98.

¹⁴ Там само. – С. 99.

¹⁵ Там само. – С. 100.

¹⁶ Волков В. К. Трагедия Югославии // Новая и новейшая история. – М., 1994. – № 3–4. – С. 7.

¹⁷ Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 495.

¹⁸ Цит. за кн.: Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 496.

¹⁹ Божич Ж. Конфликт с национализмом // Югославия. – Белград, 1972. – Март–апрель. – С. 11.

²⁰ Классовый подход – лучший оплот в борьбе с шовинизмом // Югославские профсоюзы. Белград, 1972. – Январь–февраль. – С. 1.

²¹ Божич Ж. Конфликт с национализмом // Югославия. – Белград, 1972. – Март–апрель. – С. 11.

²² Цит. за кн.: Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 497.

²³ Божич Ж. Конфликт с национализмом // Югославия. – Белград, 1972. – Март–апрель. – С. 12.

²⁴ Волков В. К. Трагедия Югославии // Новая и новейшая история. – М., 1994. – № 3–4. – С. 8.

²⁵ Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 497.

²⁶ Horvat V. Kosovsko pitanje. – Zagreb, 1988. – S. 32.

²⁷ Не может быть альтернативы демократии // Югославия. – Белград, 1982. – № 203. – С. 10–11.

²⁸ Исаев С. А. История Югославии. – С.-П., 1999. – С. 16.

²⁹ Petronovic B. Istorija Jugoslavije. 1918–1988. Kng. III. Socijalisticka Jugoslavija. 1945–1988. – Beograd, 1988. – S. 425.

³⁰ Из Исламской декларации (программа исламизации мусульмани мусульманских народов) // «Югославия в огне». Документы, факты, комментарии. – М., 1992. – Т. I. – С. 24–27.

³¹ Волков В. К. Трагедия Югославии // Новая и новейшая история. – М., 1994. – № 3–4. – С. 12.

³² Цит. за кн.: Славич Б. Історія Балкан. XX століття – К., 2004. – Т. II. – С. 499.

³³ Там само.